

Evaluatie

WIE WIL LEREN, MOET EVALUEREN

Uit fouten kan je leren. Uit successen ook trouwens. Ongeacht het resultaat van de actie, het is dus belangrijk er kritisch naar te kijken. Iedereen beseft dit en toch is evalueren nog te zelden een standaardactie binnen de gezondheidszorg. Er zijn allerlei hindernissen die het moeilijker maken, niet het minst ons enthousiasme: we willen acties ondernemen, iets veranderen en dan lijkt evalueren tijdverlies. Niets is echter minder waar. Eén van de problemen waar we nog steeds mee geconfronteerd worden is bijvoorbeeld een gebrek aan kennis: we weten nog onvoldoende hoe we bepaalde doelen het meest efficiënt kunnen verwezenlijken. Zeker het afstemmen van acties op bepaalde specifieke doelgroepen (bijvoorbeeld kansarmen) kan alleen maar verbeteren door aandacht te hebben voor proces- en productevaluatie. Daarenboven is ons werkveld steeds in beweging, en moeten we dus rekening houden met een steeds wisselende context. Evalueren helpt ons echter niet alleen om ons werk beter te doen, het maakt ons ook sterker naar de buitenwereld. Meer en meer worden wij gevraagd om verantwoording af te leggen over het nut van onze werking. Concrete effectgegevens zijn dan bijzonder waardevol om financierende instanties te overtuigen. Trouwens, voor onszelf is het ook erg motiverend om de resultaten van onze inspanningen te zien, en niet enkel te moeten "geloven" dat er iets verandert!

De Logo's in Limburg hebben dit goed begrepen. Reeds verscheidene jaren staat de onderzoeksgroep Gezondheidspsychologie van het Limburgs Universitair Centrum in voor de wetenschappelijke ondersteuning van de werking van de Logo's in Limburg. De meest gestelde vraag is ongetwijfeld ondersteuning bij de evaluatie van projecten en acties. De lessen die we in deze samenwerking doorheen de voorbije jaren met vallen en opstaan hebben geleerd, willen we bij deze aan de hand van enkele concrete projecten aan u voorstellen.

Planning

De planning van evaluatie is eigenlijk de bepalende factor voor het succes ervan. De meeste problemen kunnen immers herleid worden tot het onvoldoende doordenken en uitwerken van de projectevaluatie vóór het project van start ging. Bij het uitwerken van een project en de evaluatie moet er aandacht zijn voor vijf elementen: opstellen van projectdoelen, nulmeting, timing, budget, en methodieken. We zullen deze apart bespreken, maar in de realiteit zijn ze natuurlijk met elkaar verbonden.

Doelen

Soms worden de doelen van een actie vrij vaag en algemeen geformuleerd. Dit uit zich vaak in het gebruik van modewoorden, met als typisch voorbeeld 'sensibiliseren'. De evaluatie van het project 'verantwoord medicatiegebruik' heeft ons hier met de neus op gedrukt. Posters, lezingen, en het uitdelen van medicatiekaartjes waarop mensen hun medicatie konden bijhouden moesten leiden tot 'het sensibiliseren rond verantwoord medicatiegebruik'. Dit doel bleek echter onbruikbaar te zijn bij het opstellen van een evaluatieformulier omdat het niet duidelijk aangaf welk effect beoogd werd. Uiteindelijk hebben we dit na afloop van het project opgesplitst in verschillende concrete subdoelen: beseft dat er vier verschillende soorten medicatie zijn, kennis van deze soorten en hun eigenschappen, kunnen indelen van de eigen huisapotheek in deze 4 categorieën. Hoewel we de zaak achteraf dus hebben rechtgetrokken, is hiermee wel tijd verloren gegaan. Projectdoelen concreet en meetbaar formuleren maakt het niet alleen mogelijk om doelgerichte acties op touw te zetten, het vergemakkelijkt zeker ook de evaluatie. Dit geeft wel vaak aanleiding tot beperktere doelstellingen, terwijl men bij het indienen en verdedigen van een project eerder geneigd is tot het voorhouden van grootse doelen. Hier moet dus een gezond evenwicht tussen overtuigingskracht en realisme gevonden worden.

Basisgegevens

Een andere reden om vanaf het begin van een project de evaluatie uit te werken, heeft te maken met het verzamelen van basisgegevens. Indien we een verandering willen vaststellen, moeten we per definitie zicht hebben op de situatie vóór enige interventie gebeurde. We moeten met andere woorden een nulmeting hebben waartegenover we latere metingen kunnen afzetten. Indien de interventie reeds bezig of afgelopen is, is het meestal te laat om nog een basiswaarde vast te stellen, en kunnen we dus geen causale uitspraken meer doen. Soms kan hier wel een oplossing voor gevonden worden door bestaande gegevens (we komen hier verder op terug) te gebruiken en die retrospectief op te vragen. In se is er niets tegen het gebruik van zulke gegevens, integendeel, maar hopelijk wordt er dan bewust voor gekozen in plaats van ze te gebruiken als lapmiddel.

Checklist

Ook als geen nulmeting nodig is moet er tijdig voldoende aandacht gegeven worden aan het verzamelen van basisinformatie die nuttig of nodig is bij de interpretatie van de resultaten. Dit bleek bijvoorbeeld uit de evaluatie van het project 'checklist veiligheid in de woning'. Deze checklist, die peilt naar de aanwezigheid van bepaalde risicofactoren in huis, zoals losse draden en slechte verlichting, was al gedrukt en men stond op het punt ze te verdelen onder alle ouderen in gemeente X, voordat gedacht werd aan evaluatie. Daardoor was het te laat om bijkomende vragen te stellen over bijvoorbeeld geslacht, leeftijd, mobiliteit, en woonsituatie (alleen, met partner, bij kinderen,...). Als gevolg kon wel een inventarisatie gemaakt worden van de meest voorkomende risico's, maar gingen interessante gegevens om verdere interventies op te baseren, verloren.

Factoren

Het zal al wel duidelijk zijn: een degelijke evaluatie vraagt tijd. Niet alleen het uitdenken ervan, maar zeker ook de uitvoering, zowel van de procesevaluatie tijdens het project, als van de productevaluatie nadien. Een goede planning is dus noodzakelijk. Verschillende factoren bepalen of voor de evaluatie meer of minder tijd uitgetrokken dient te worden: eventuele aanmaak van materiaal voor de evaluatie, snelheid van gegevensverzameling en -verwerking, aantal medewerkers dat betrokken kan worden, de tijd die nodig is om de resultaten te rapporteren, ... Op dit punt liep het mis bij de evaluatie van het project 'Gezond eten en bewegen', een project voor kinderen met overgewicht. De evaluatie was goed voorbereid: nulmetingen vóór het begin van de cursus, duidelijke doelen, uitgewerkte evaluatieformulieren,... Desondanks liep het mis met de gegevensverzameling: niet alle begeleiders van de cursus waren even precies in het opvolgen van het evaluatieplan. Als gevolg daarvan moest de gegevensverwerking uitgesteld worden. Uiteindelijk kon de evaluatie van de eerste cursusreeks pas afgerond worden nadat de tweede reeks reeds van start was gegaan. Bijsturen en perfectioneren van de tweede cursus op basis van de evaluatie van de eerste was bijgevolg niet meer mogelijk.

Financieel

Evaluatie vraagt niet alleen tijd, het vraagt ook geld. Deze twee zijn natuurlijk sterk gekoppeld: de uren die in evaluatie gestoken worden moeten ook betaald worden. Nog maar eens een reden om van bij het begin van de projectontwikkeling evaluatie letterlijk in rekening te brengen. Dit is zeker het geval waar slechts beperkte budgetten beschikbaar zijn, of waar subsidies aangevraagd worden op basis van de ingeschatte kosten. Hoe groot het budget is dat voorzien moet worden is vooral afhankelijk van de gekozen methodieken. De evaluatie van het project 'Borstkransjes en mammoboxsessies' (Bie Nielandt) is hier een goed voorbeeld van. Dit project, vooral gericht op kansarme vrouwen, is qua structuur gebaseerd op de gekende tupperware-avonden, met dat verschil dat gepraat wordt over preventief onderzoek naar borstkanker. Hoewel er van bij het begin van het project duidelijk geopteerd werd voor een evaluatie, werd pas na verloop van tijd beslist over de te volgen methode. Uiteindelijk ging de voorkeur naar een telefonische bevraging van een steekproef van de deelnemers omdat dit de meest interessante informatie zou opleveren. Het prijskaartje, dat oorspronkelijk berekend was op een schriftelijke bevraging, zou daardoor wel sterk stijgen: telefoonkosten, loon van interculturele enquêteurs,... Desondanks hebben de Logo's toch geopteerd voor de meest optimale methodiek, en hebben zij extra middelen gezocht en gevonden.

Methode

Wat de keuze van de evaluatiemethode betreft zijn er nog enkele opmerkingen te maken. Als er aan evaluatie gedacht wordt, lijkt dit vaak onmiddellijk vertaald te worden in "een schriftelijke bevraging van een steekproef uit de doelgroep". Vragenlijsten zijn inderdaad een traditionele methodiek die zeker zijn waarde heeft, maar ook heel wat beperkingen. Er zijn heel wat andere mogelijkheden die minstens even waardevol zijn, en soms veel gemakkelijker of efficiënter, bijvoorbeeld observaties, telefonische enquêtes, individuele interviews, en focusgroepen. Elk van deze strategieën heeft bepaalde voor- en nadelen (tijd, materiaal, kosten,...), die afgewogen moeten worden in functie van de te evalueren doelstellingen. Het is zelfs mogelijk nog een stap verder te gaan en doelen zo te formuleren dat de evaluatie zich steunt op gegevens die toch al (vaak door anderen) verzameld werden. Een goed voorbeeld hiervan zijn verkoopcijfers. Stel bijvoorbeeld dat een actie tot doel had mensen ertoe aan te zetten om meer vis te eten. Een steekproef van mensen bevragen over hun eetgewoonten vergt veel inspanningen en de gevaren van foutieve zelfrapportage of selectiebias blijven. De visindustrie en de visverdelers, daarentegen, houden hun verkoopcijfers waarschijnlijk zeer goed bij. De medewerking van derden verkrijgen is dan wel niet altijd eenvoudig, het loont dikwijls de moeite. Dit is het gemakkelijkste als de partner ook een voordeel uit de samenwerking kan halen. In bovenstaand voorbeeld is dit zeker het geval, want succesvolle acties hebben een verhoogde verkoop als effect. Ook hier is het wel aangewezen reeds tijdens de eerste planning van het project deze samenwerkingsakkoorden vast te leggen, zodat alternatieven nog overwogen kunnen worden indien zich problemen voordoen.

De evaluatie evalueren

Zelfs als de opzet van de evaluatie op tijd gebeurde en met alle mogelijke factoren werd rekening gehouden kan het nog mislopen bij de uitvoering: de gegevens gaan verloren, de medewerking van de partners schiet te kort,.... Dan is de opdracht het evaluatieproces te evalueren, met het doel uit de gemaakte fouten te leren zodat een volgende evaluatie beter kan verlopen. Minstens even groot is echter het risico dat de evaluatie vlot uitgevoerd werd, maar dat de lessen eruit genegeerd worden. De redenen hiervoor zijn legio: tijdsgebrek, desinteresse, de resultaten zijn niet bevredigend, de actie aanpassen vergt teveel tijd of geld,.... Wat de verklaring ook is, het gebeurt spijtig genoeg nog te vaak dat de kans om bij te leren gemist wordt. Zelfs al ging het om een eenmalige actie, uit een goede evaluatie komt informatie die bruikbaar is bij de ontwikkeling van soortgelijke acties. Zo is de evaluatie van het resultaat van een actie een belangrijke bron van informatie over de nood aan verdere acties op dat domein. De evaluatie van het proces van de actie kan op zijn beurt inspiratie opleveren om de methodieken in een ander project te optimaliseren.

Een goede evaluatie mag niet alleen terugblikken, ze moet ook een springveer zijn naar wat nog komen moet. Het vraagt wat tijd en een extra inspanning, maar op lange termijn maakt het de werking gemakkelijker en zal het de gezondheidszorg zeker ten goede komen. Het is niet alleen zo dat we uit onze fouten kunnen leren: als professionelen zijn we verplicht om ons blijvend te verbeteren. En dat betekent dat we onszelf moeten durven blijven evalueren.

Jeroen Meganck, Jan Vinck, Bie Nielandt
Onderzoeksgroep Gezondheidspsychologie
Limburgs Universitair Centrum

De beschikbare evaluatie-rapporten van de vermelde projecten kunnen opgevraagd worden via volksgezondheid@Limburg.be.

Bron: Vigoureas, jaargang 12, nummer 3 (september 2004)